

JAK ZMIENIAŁA SIĘ W POLSCE OCHRONA ZDROWIA KOBIET PRACUJĄCYCH (EWOLUCJA POGLĄDÓW I PRZEPISÓW)

HOW THE HEALTH PROTECTION OF WORKING WOMEN CHANGED IN POLAND (EVOLUTION OF OPINIONS AND LEGAL PROVISIONS)

Streszczenie. W artykule omówiono regulacje prawne (ustawy i rozporządzenia), które zostały utworzone w okresie od roku 1921 do chwili obecnej, opisujące warunki pracy i/lub wielkość dopuszczalnych obciążeń w pracy zawodowej kobiet. Zostały również przedstawione analizy i wyniki badań naukowych, które stały się merytorycznym uzasadnieniem zmian i poprawek do tych przepisów.

Słowa kluczowe: kobiety, prawo, praca zawodowa, warunki pracy.

Abstract. The article discusses legal regulations (laws and ordinances), which were created in the period from 1921 to the present, describing working conditions and/or the amount of permissible burden in women's professional work. They were also presented the results of analysis and research, which have become a substantive justification for changes and amendments to those provisions.

Key words: women, law, work, working conditions.

Ochrona zdrowia pracujących to współcześnie zestaw bardzo różnych przedsięwzięć, mających zapewnić, by stan zdrowia osób wykonujących pracę nie ulegał szybszej degradacji, aniżeli następuje to w wyniku fizjologicznego starzenia się organizmu. Zdajemy sobie sprawę z tego, że mimo postępu technologicznego i wiedzy o zasadach prawidłowej organizacji pracy nie jest możliwe całkowite wyeliminowanie czynników szkodliwych i/lub uciążliwych mających negatywny wpływ na zdrowie pracujących. Podejmowane są jednak różnorodne działania polegające przede wszystkim na

ustalaniu poziomu, przy jakim nie występuje negatywny wpływ tych czynników na organizm i doprowadzeniu do tego, aby te poziomy były dotrzymywane. Oczywiście rzeczą jest, że podczas ustalania dopuszczalnego poziomu muszą być uwzględniane indywidualne bądź grupowe odmienności we wrażliwości na te czynniki, a także odmienności w zakresie możliwości oraz zdolności pokonywania niektórych obciążeń. Tu natychmiast pojawia się problem uwarunkowanych fizjologicznie odmienności organizmów mężczyzn i kobiet, a także kobiet w ciąży i młodocianych. Ponieważ poziom ochrony zdrowia wszystkich pracowników musi być jednakowy, logiczne jest, że w niektórych przypadkach istnieje konieczność odmiennego kształtowania warunków pracy i uwzględniania płci przy tworzeniu normatywów higienicznych. Jednocześnie należy uwzględniać znaczenie zasady równości kobiet i mężczyzn w zakresie życia publicznego, politycznego, społecznego oraz zawodowego (jednakowy dla kobiet i mężczyzn dostęp do zatrudnienia i rozwoju zawodowego). Powstaje więc pytanie, jak kształtować ochronę zdrowia inaczej dla kobiet i mężczyzn, nie naruszając zasad równości płci. Nie ma oczywiście wątpliwości dotyczących konieczności kształtowania odmiennych warunków pracy dla kobiet w okresie ciąży i macierzyństwa, gdyż wówczas chronione musi być nie tylko zdrowie kobiety, lecz także rozwijającego się płodu, a później dziecka karmionego mlekiem matki. Pewne wątpliwości budzą się wówczas, gdy sposób i zakres ochrony kobiety w pracy jest modyfikowany jej społeczną rolą. Zwraca się tu uwagę na podwójne lub potrójne obciążenie kobiet – wynikające z pracy zawodowej, prowadzenia domu oraz macierzyństwa i obowiązków wychowawczych. Od kiedy w Polsce zaczęto tworzyć regulacje prawne zajmujące się tym problemem, przeważał pogląd, że kobiety należy traktować „szczególnie”, czyli właśnie uwzględniając ich społeczną rolę, zakazywać wykonywania prac szczególnie obciążających lub ryzykownych.

Już w Konstytucji z 1921 roku¹ w art. 103 zapisano, że: „Praca zarobkowa dzieci niżej lat 15, praca nocna kobiet i robotników młodocianych w gałęziach przemysłu, szkodliwych dla ich zdrowia, jest zakazana”. Uszczegółowienie tych ograniczeń znalazło się w uchwalonej w 1924 roku ustawie „w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet”², w której zawarto zakaz zatrudniania kobiet (i młodocianych) w warunkach, w których praca jest szczególnie niebezpieczna lub szkodliwa dla zdrowia oraz przy robotach ciężkich lub niebezpiecznych dla zdrowia, moralności i dobrych obyczajów, a w szczególności zabronione jest zatrudnianie kobiet przy transmisjach, przy procesach chemicznych, oddziałujących szkodliwie na organizm i przy dźwi-

¹ Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1921 nr 44, poz. 267, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19210440267/O/D19210267.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

² Ustawa z dnia 2 lipca 1924 roku w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, Dz.U. 1924 nr 65, poz. 636, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19240650636/O/D19240636.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

ganiu ciężarów. Zakazano również zatrudniania kobiet w kopalniach pod ziemią oraz określono czas koniecznego odpoczynku nocnego, co praktycznie eliminowało (z pewnymi wyjątkami) kobiety z pracy w nocy. Spisy „robót zabronionych” miał wydawać w miarę potrzeby Minister Pracy i Opieki Społecznej w porozumieniu z właściwymi ministrami po zasięgnięciu opinii organizacji zawodowych pracodawców i pracowników. Pierwsze takie rozporządzenie ukazało się w 1925 roku³. W „spisie robót wzbronionych kobietom” w 20 punktach wymieniono najcięższe prace i/lub prace w warunkach występowania niektórych substancji chemicznych w różnych gałęziach przemysłu, w tym określono, że dla kobiet zabronione jest „przenoszenie materiałów przy robotach budowlanych po rusztowaniach i na piętra oraz dźwiganie i przenoszenie ciężarów przekraczających 30 kilogramów”. Nie było tu żadnych odrębnych uregulowań odnoszących się do kobiet w ciąży. Rozporządzenie to było następnie kilkakrotnie poszerzane o kolejne opisy prac, substancje chemiczne i/lub procesy technologiczne, przy których zabroniono zatrudniać kobiety. Zmieniano również normy dźwigania, przenoszenia, przesuwania i przewożenia ciężarów. Ewolucji tych ostatnich uregulowań chciałam poświęcić więcej uwagi.

W rozporządzeniu z 1935 roku⁴ utrzymano ograniczenie do 30 kg ciężarów dźwiganych, przenoszonych lub przesuwanymi, dodając, że gdy czynności te wykonywane są po pochylniach, dozwolone jest jedynie do 15 kg. Wskazano również dopuszczalną wartość ciężarów przewożonych na wózkach po szynach (400 kg na osobę) oraz na taczkach (50 kg) i na wózkach (100 kg). Zakazano przewożenia pod górę lub po terenie, na którym koła wrzynają się w grunt. Należy zaznaczyć, że w dopuszczalnych wartościach ciężarów przewożonych zawarty był ciężar urządzeń do transportu. Kobietom w ciąży zakazano obsługiwanie maszyn o napędzie nożnym niemechanicznym, dźwigania i przenoszenia ciężarów po pochylniach, a po 6 miesiącach ciąży – wszelkie dźwiganie, przesuwanie i przewożenie ciężarów. Te przepisy straciły ważność dopiero w 1951 roku, kiedy Rada Ministrów wydała nowe rozporządzenie o pracach wzbronionych kobietom⁵. Obniżono w nim normę

³ Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 29 lipca 1925 roku w porozumieniu z Ministrami: Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych, Robót Publicznych, Kolei i Skarbu o spisie robót wzbronionych młodocianym i kobietom, Dz.U. 1925 nr 81, poz. 558, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19250810558/O/D19250558.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

⁴ Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 3 października 1935 roku w porozumieniu z Ministrami: Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych, Skarbu, Rolnictwa i Reform Rolnych, Komunikacji oraz Poczty i Telegrafów o robotach wzbronionych młodocianym i kobietom, Dz.U. 1935 nr 78, poz. 484, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19350780484/O/D19350484.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 lutego 1951 roku o pracach wzbronionych kobietom, Dz.U. 1951 nr 12, poz. 96, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19510120096/O/D19510096.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

przy ręcznym podnoszeniu i przenoszeniu do 20 kg przy pracy stałej, pozostawiając 30 kg przy pracy o charakterze dorywczym, utrzymano wielkości dopuszczalne ciężarów przy przenoszeniu pod górę – 15 kg przy pracy stałej, ale zwiększono do 25 kg przy pracy dorywczej, bez zmian pozostały wielkości ciężarów dopuszczalne podczas przewożenia, ale zaznaczono, że nie obejmują one ciężaru sprzętu. Kobiętom do 6 miesiąca ciąży włącznie zakazano dźwigania ciężarów powyżej 5 kg oraz przewożenia ciężarów ponad połowę norm wskazanych dla wszystkich kobiet, a po 6 miesiącach ciąży – jakiegokolwiek pracy z ciężarami. W tym rozporządzeniu nie było już zakazu pracy nocnej dla kobiet, a całkowity zakaz pracy pod ziemią ustalono tylko dla kobiet w ciąży; dla wszystkich kobiet określono prace, których nie mogły wykonywać pod ziemią, co oznaczało, że mogły tam wykonywać te mniej obciążające. Przepis o zakazie pracy pod ziemią dla wszystkich kobiet przywrócono w 1959 roku, kiedy ukazało się nowe rozporządzenie Rady Ministrów o pracach wzbronionych kobietom⁶. Równocześnie uzupełniono w nim wykaz prac wzbronionych o kolejne opisy, tak że zawierał on już 92 pozycje. W kolejnym rozporządzeniu z 1962 roku zajęto się znowu pracą kobiet w kopalniach, wskazując na wyjątki od powszechnego zakazu. Zezwolono na pracę pod ziemią kobietom zajmującym stanowiska kierownicze, zatrudnionym w służbie zdrowia i społecznej, odbywającym praktykę w czasie studiów i innym udającym się dorywczo do podziemnych części kopalni dla wykonywania zawodu o charakterze niefizycznym⁷. Dalsze zmiany wykazu prac wzbronionych kobietom nastąpiły w 1966 roku, kiedy w kolejnym rozporządzeniu modyfikowano niektóre poprzednie zapisy⁸. Niektóre zmiany były wręcz kuriozalne, ponieważ na przykład doprecyzowano, że kobiety dopiero od 4 miesiąca ciąży nie mogą zbierać ziemniaków za kopaczką, podczas gdy w rozporządzeniu z 1959 roku wprowadzono zakaz wykonywania tej czynności dla wszystkich kobiet w ciąży.

Rok 1979 przyniósł dalsze zmiany w wykazie prac wzbronionych kobietom. Rozporządzenie, jakie się wówczas ukazało, zostało wydane na podstawie art. 176 Kodeksu pracy, a nie jak poprzednie ustawy z 1924 roku⁹. Zachowano

⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 lutego 1959 roku zmieniające rozporządzenie z dnia 28 lutego 1951 roku o pracach wzbronionych kobietom, Dz.U. 1959 nr 18, poz. 109, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19590180109/O/D19590109.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 maja 1962 roku zmieniające rozporządzenie o pracach wzbronionych kobietom, Dz.U. 1962 nr 30, poz. 137, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19620300137/O/D19620137.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 sierpnia 1966 roku zmieniające rozporządzenie o pracach wzbronionych kobietom, Dz.U. 1966 nr 32, poz. 195, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19660320195/O/D19660195.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 stycznia 1979 roku w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, Dz.U. 1979 nr 4, poz. 18, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19790040018/O/D19790018.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

jednak poprzednią konstrukcję, opisując tylko szerzej i dokładniej prace wzbro-
nione wszystkim kobietom i kobietom w ciąży. Przy niektórych opisach znalaz-
ły się stwierdzenia, że dopuszcza się pracę, gdy stężenia szkodliwych substancji
w powietrzu nie przekraczają najwyższych dopuszczalnych stężeń lub gdy praca ze
szkodliwymi substancjami jest dorywcza. Poszerzono również wykaz prac wzbro-
nionych kobietom w ciąży. Ponadto po konsultacjach z Instytutami Medycyny
Pracy i Centralnym Instytutem Ochrony Pracy o 5 kg obniżono normy ciężarów
dozwolonych przy ręcznym podnoszeniu i przenoszeniu oraz przy przenoszeniu
ciężarów pod górę, dla przewożenia określono dopuszczalną stromość toru oraz
wprowadzono bardzo ważne ograniczenie, że wydatek energetyczny przy pracach
związanych z operowaniem ciężarami nie może przekraczać 1300 kcal w cza-
sie zmiany roboczej. Uregulowania w zakresie przenoszenia ciężarów dla kobiet
w ciąży pozostawiono bez zmian, nie uzupełniając jednak przepisów o dopusz-
czalny dla nich wydatek energetyczny.

Z badań przeprowadzonych w Instytucie Medycyny Pracy w Łodzi na prze-
łomie lat 70. i 80. wśród kobiet w wieku produkcyjnym wynikało, że wydolność
fizyczna (cecha decydująca o możliwości wykonywania wysiłku) w najmłodszej
grupie wiekowej była na poziomie bardzo dobrym/znakomitym, a u kobiet naj-
starszych na poziomie dobrym, co oznaczało, że regres wydolności wśród Polek
w przedziale wiekowym 18–55 lat sięgał aż 30%, podczas gdy wśród kobiet w Euro-
pie Zachodniej około 25%¹⁰. Konsekwencją tego był wniosek, że dopuszczalna war-
tość wydatku 1300 kcal, mająca zabezpieczyć przed nadmiernym obciążeniem, jest
jednak za wysoka, gdyż stanowi już znaczne obciążenie dla kobiet w wieku około
30 lat, a jest obciążeniem nadmiernym dla kobiet w wieku ponad 40 lat¹¹. Z innych
badań, w których ustalono zależność między ogólnym ciężarem przenoszonym
w czasie ośmiogodzinnej zmiany a wydatkiem energetycznym, wynikało, że przy
normalnym tempie pracy norma 1300 kcal pozwala kobietom przenosić około
12 ton towarów w czasie zmiany, a przy bardzo szybkim tempie pracy 7–8 ton¹². Na
obniżenie dopuszczalnych dla kobiet norm wydatku energetycznego trzeba było
jednak czekać aż 17 lat.

¹⁰ Z. Woskowska, *Badania porównawcze wydolności fizycznej kobiet w wieku od 18 do 55 lat, zatrudnionych w różnych gałęziach przemysłu*, [w:] *Pamiętnik III Krajowego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Medycyny Pracy*, Łódź, 9–11 listopada 1978, t. 2, red. J. Indulski, IMP, Łódź 1981, s. 468–471.

¹¹ Z. Woskowska, A. Drewczyński, *Próba określenia granicy dopuszczalnego kosztu energetycznego pracy fizycznej kobiet w wieku produkcyjnym*, t. 1, *Roczniki Naukowe*, Instytut Medycyny Pracy, Łódź 1980, s. 49–54.

¹² T. Makowiec-Dąbrowska, W. Radwan-Włodarczyk, W. Koszada-Włodarczyk, *Zastosowanie pomiaru wydatku energetycznego do wyznaczania dopuszczalnych wielkości przenoszenia ciężarów dla kobiet i mężczyzn*, [w:] *VI Międzynarodowa konferencja ergonomii uczonych i specjalistów krajów członków RWPG nt. Ergonomia stanowiska pracy*, Kraków, 8–11 września 1987, AGH, Kraków 1987, s. 681–685.

W rozporządzeniu Rady Ministrów z 1984 roku zmieniającym rozporządzenie w sprawie prac wzbronionych kobietom z roku 1979 wprowadzono kolejne modyfikacje opisów prac wzbronionych, ale nie zmieniono dopuszczalnych norm ciężkości pracy i wielkości przenoszonych ciężarów¹³. Radykalną zmianę konstrukcji przepisów przyniósł dopiero rok 1996, kiedy ukazało się zupełnie zmodernizowane rozporządzenie. Propozycje do nowelizacji dotychczasowych przepisów przygotowano w Instytucie Medycyny Pracy w Łodzi¹⁴ oraz w Centralnym Instytucie Ochrony Pracy w Warszawie¹⁵. Były one wynikiem krytycznej oceny dotychczasowych uregulowań, które mimo pozorów dokładności i szczegółowości opisów prac wzbronionych kobietom nie mogły sprostać ciągłym zmianom warunków pracy lub też wprowadzaniu nowych technologii. Ponadto przepisy te mogły dawać ochronę nadmierną wówczas, gdy była ona już zbędna po wprowadzeniu technicznych bądź organizacyjnych środków profilaktycznych radykalnie zmieniających warunki pracy. Bardzo ważną przesłanką do stworzenia nowych przepisów było wynikające ze szczegółowych analiz dostępnej literatury oraz własnych badań stanowisko ekspertów z Instytutu, że organizmy mężczyzn i kobiet w zasadzie podlegają jednakowym biologicznym prawom i przez to ich reakcje na różnorodne czynniki występujące w środowisku pracy są podobne, a różnice oddziaływania niektórych czynników wynikające z niezaprzeczalnych różnic, jakie istnieją między kobietami a mężczyznami, mieszczą się w granicach bezpieczeństwa przyjętych podczas ustalania najwyższych dopuszczalnych stężeń i natężeń. Stwierdzono wówczas, że nie ma żadnych podstaw, by uznawać, że kobieta nie może być narażona na działanie pewnych czynników chemicznych i fizycznych, gdyż sugeruje się tym samym, że na działanie tych czynników mogą być narażeni wyłącznie mężczyźni. Stąd też w naszych propozycjach zmniejszono dopuszczalne wartości tylko tych czynników, co do których istniały dane, że ich wpływ na kobietę jest istotnie odmienny od wpływu na mężczyznę z racji odmienności fizjologiczno-morfologicznych. Dotyczy to przede wszystkim wysiłku fizycznego (ciężkości pracy i dźwiganych ciężarów) oraz całej grupy czynników mogących zaburzać funkcje macierzyńskie (przebieg ciąży, rozwój płodu, okres karmienia dziecka piersią). Kontrowersje budziło postulowanie szczególnej ochrony kobiet w wieku rozrodczym (do 45 roku życia) przed czynnikami chemicznymi o działaniu ograniczającym rozrodczość i/lub czynnikami o działaniu genotoksycznym

¹³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 września 1984 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, Dz.U. 1984 nr 44, poz. 235, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19840440235/O/D19840235.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

¹⁴ J. Indulski, B. Barański, Z. Kowalski, H. Mikołajczyk, T. Makowiec-Dąbrowska, *Projekt nowelizacji przepisów o pracach wzbronionych kobietom*, „Medycyna Pracy” 1992, 43 (6), s. 453–467.

¹⁵ S. Dąbrowski, *Propozycje założeń do wykazu prac wzbronionych kobietom*, „Bezpieczeństwo Pracy” 1992, 7–8, s. 1–5.

bądź teratogennym, które mogą być szkodliwe dla płodu w bardzo wczesnym okresie rozwoju. Doszliśmy jednak do wniosku, że z tego postulatu należy się wycofać, gdyż zakaz zatrudniania kobiet do prac związanych z występowaniem tych czynników może być traktowany jako ograniczenie praw obywatelskich kobiet, które nie ukończyły jeszcze 45 lat, a nie planują już ciąży. Inspiracją do zmiany przepisów dotyczących ochrony zdrowia pracujących kobiet w ciąży oprócz propozycji Instytutów była również obowiązująca wówczas w Unii Europejskiej Dyrektywa Rady nr 92/85/EEC¹⁶.

Po długich dyskusjach i uzgodnieniach przygotowano nowe rozporządzenie, które ukazało się w 1996 roku¹⁷. Obniżono w nim znacząco dopuszczalne normy ciężarów podnoszonych i przenoszonych przez kobiety (z 20 kg do 12 kg przy pracy stałej i z 30 kg do 20 kg przy pracy dorywczej, a pod górę z 15 kg do 8 kg przy pracy stałej i z 25 kg do 15 kg przy pracy dorywczej), ustalono dopuszczalną wielkość sił przy ręcznej lub nożnej obsłudze elementów urządzeń, nie zmieniono dopuszczalnego ciężaru przewożonego na taczkach (50 kg), ale obniżono dopuszczalne ciężary przewożone na wózkach (ze 100 kg do 80 kg) i na wózkach po szynach (z 400 kg do 300 kg). Jednocześnie obniżono wartość dopuszczalnego wydatku energetycznego do 5000 kJ/zmianę i 20 kJ/min przy wykonywaniu prac związanych z wysiłkiem fizycznym i transportem ciężarów oraz wymuszoną pozycją ciała. W rozporządzeniu pozostawiono zakaz pracy pod ziemią we wszystkich kopalniach z wyjątkiem pracy na stanowiskach kierowniczych, niewymagającej stałego przebywania pod ziemią i wykonywania pracy fizycznej, w służbie zdrowia, w okresie studiów, w ramach szkolenia zawodowego, wykonywanej dorywczo i niewymagającej pracy fizycznej. Określono, że kobiety w ciąży i w okresie karmienia dziecka piersią można zatrudniać tylko przy lekkich pracach fizycznych, a masa przemieszczanych ciężarów nie może przekraczać 1/4 wartości dopuszczalnych dla wszystkich kobiet. Ponadto dla kobiet w ciąży ustalono dopuszczalny czas pracy w pozycji stojącej, ograniczono możliwość pracy w pozycji wymuszonej, w narzuconym tempie oraz pracy na wysokości. Szczegółowo opisano również warunki pracy (rodzaj i wielkość ekspozycji na czynniki chemiczne, fizyczne i biologiczne), w jakich nie mogły być zatrudniane kobiety w ciąży i/lub w okresie karmienia dziecka piersią. Należy podkreślić, że wszystkie

¹⁶ Dyrektywa Rady 92/85/EWG z dnia 19 października 1992 roku w sprawie wprowadzenia środków służących wspieraniu poprawy w miejscu pracy bezpieczeństwa i zdrowia pracowników w ciąży, pracowników, które niedawno rodziły i pracowników karmiących piersią (dziesiąta dyrektywa szczegółowa w rozumieniu art. 16 ust. 1 dyrektywy 89/391/EWG), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0085&from=PL> (dostęp: 16.05.2020).

¹⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 1996 roku w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, Dz.U. 1996 nr 14, poz. 545, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19961140545/O/D19960545.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

te uregulowania miały mieć zastosowanie już od początku ciąży. Podstawą do sformułowania tych szczegółowych uregulowań były oprócz danych z piśmiennictwa wyniki badań prowadzonych w Instytucie w latach 90. nad wpływem czynników zawodowych, pozazawodowych i warunków bytowych na przebieg ciąży, porodu i stan zdrowia noworodka¹⁸.

W 5 lat po wprowadzeniu tych przepisów w Instytucie podjęto badania, których celem było określenie zakresu i rodzaju rozbieżności pomiędzy stanem prawnym i rzeczywistym, dotyczącym warunków pracy i intensywności wysiłku podczas pracy kobiet ciężarnych w Polsce. Odpowiednie dane gromadzono przez 1,5 roku na podstawie informacji o warunkach pracy w liczącej blisko 3000 grupie kobiet, które pracowały, będąc w ciąży i w 94 wylosowanych dniach urodziły 1 noworodka w 23 oddziałach położniczych w województwie łódzkim. Z uzyskanych (i zweryfikowanych) informacji o warunkach pracy wynikało, że na ponad połowie stanowisk (55,3%) panowały warunki niezgodne z przepisami¹⁹. Stwierdzono, że te odstępstwa mają mierzalne negatywne skutki zdrowotne, w tym przypadku zwiększają ryzyko nieprawidłowego wyniku ciąży²⁰. Obliczono, że wówczas, gdy odstępstwo dotyczyło tylko 1 czynnika, ryzyko hipotrofii (za mała masa urodzeniowa w stosunku do czasu trwania ciąży) wzrastało o około 50%, a gdy 3 czynniki były nieprawidłowe, ryzyko hipotrofii było ponad dwukrotnie większe w porównaniu z ryzykiem u kobiet pracujących w warunkach zgodnych z przepisami. Widać, że prawidłową ochronę zdrowia pracującej kobiety w ciąży kształtują nie tyle odpowiednie przepisy, ile przede wszystkim ich przestrzeganie.

¹⁸ T. Makowiec-Dąbrowska, J. Wilczyński, J. Siedlecka, *Wpływ wysiłku fizycznego na przebieg i wynik ciąży*, [w:] *Kliniczna perinatologia i ginekologia*, t. 6, red. Z. Słomko, Polskie Towarzystwo Medycyny Perinatalnej, Poznań 1993, s. 158–175; T. Makowiec-Dąbrowska, J. Siedlecka, *Wysiłek fizyczny w pracy zawodowej a przebieg i wynik ciąży*, „Medycyna Pracy” 1996, 47 (6), s. 629–649; T. Makowiec-Dąbrowska, J. Siedlecka, Z. Radwan-Włodarczyk, W. Koszada-Włodarczyk, J. Wilczyński, *Wpływ pracy zawodowej matek na masę ciała noworodków urodzonych o czasie*, „Medycyna Pracy” 1997, 48 (4), s. 381–392; T. Makowiec-Dąbrowska, Z. Radwan-Włodarczyk, W. Koszada-Włodarczyk, J. Siedlecka, J. Wilczyński, *Relationship between chemical exposure in the workplace and the risk of premature delivery, low birth weight and intrauterine growth retardation*, „International Archives of Occupational and Environmental Health” 1998, 71 (Supplement), s. 64–69; W. Hanke, J. Kalinka, T. Makowiec-Dąbrowska, W. Sobala, *Heavy physical work during pregnancy – a risk factor for small-for-gestational-age babies in Poland*, „American Journal of Industrial Medicine” 1999, 36, s. 200–205.

¹⁹ T. Makowiec-Dąbrowska, W. Hanke, Z. Radwan-Włodarczyk, W. Koszada-Włodarczyk, W. Sobala, *W jakich warunkach pracują kobiety będące w ciąży? Zakres odstępstw od przepisów o pracach szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla kobiet*, „Medycyna Pracy” 2003, 54 (1), s. 33–43.

²⁰ T. Makowiec-Dąbrowska, W. Hanke, W. Sobala, Z. Radwan-Włodarczyk, W. Koszada-Włodarczyk, *Ryzyko wybranych patologii położniczych (wcześnieństwo, hipotrofia) u ciężarnych zatrudnionych w warunkach pracy niezgodnych z aktualnym stanem prawnym dotyczącym kształtowania intensywności pracy i warunków pracy dla kobiet w ciąży*, „Medycyna Pracy” 2003, 54 (5), s. 415–425.

Rozporządzenie z 1996 roku zostało w 2002 roku znowelizowane w ten sposób, że zmieniony został jego tytuł oraz tytuł załącznika. Odstąpiono od posługiwania się pojęciem „prace wzbronione kobietom”, nadając rozporządzeniu tytuł „w sprawie wykazu prac szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia kobiet” oraz zmieniając tytuł załącznika na „Wykaz prac szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia kobiet”. Ponadto zrezygnowano z wyznaczania innych dla kobiet niebędących w ciąży niż dla mężczyzn norm ekspozycji na drgania, pozostawiając zaostrome kryteria tylko dla kobiet w ciąży²¹. Dalsze zmiany pojawiły się w 2015 roku, kiedy spełniając kryteria klasyfikacji zgodnie z rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1272/2008 z dnia 16 grudnia 2008 roku w sprawie klasyfikacji, oznakowania i pakowania substancji i mieszanin, zmieniającym i uchylającym dyrektywy 67/548/EWG i 1999/45/WE oraz zmieniającym rozporządzenie (WE) nr 1907/2006 (Dz.Urz. UE L 353 z 31.12.2008, s. 1), zmodyfikowano wykaz substancji chemicznych, na które nie mogą być narażone kobiety w ciąży i w okresie karmienia, wprowadzając też odpowiednie nazwy klas lub rodzajów zagrożenia z odpowiednimi oznaczeniami tych substancji²².

W roku 2016 ustawodawcy postanowili ostatecznie uregulować sprawę przepisów o ochronie zdrowia kobiet pracujących. Rozpoczęło się to od ustawy z dnia 22 czerwca 2016 roku o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, która zmieniała art. 176 Kodeksu pracy, zawężając jego zakres wyłącznie do kobiet w ciąży i karmiących dziecko piersią²³. Zgodnie z dotychczasowym brzmieniem art. 176 Kodeksu pracy nie wolno było zatrudniać kobiet przy pracach szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia. Znowelizowany artykuł wskazuje, iż tylko kobiety w ciąży i karmiące dziecko piersią nie będą mogły wykonywać prac uciążliwych, niebezpiecznych lub szkodliwych dla zdrowia, mogących mieć niekorzystny wpływ na ich zdrowie, przebieg ciąży lub karmienie dziecka. Podstawą tej zmiany jest dyrektywa 2002/73/WE zmieniająca dyrektywę Rady 73/207/EWG odnosząca się do zasad równego traktowania kobiet i mężczyzn w zakresie dostępu do zatrudnienia, kształcenia i awansu zawodowego oraz warunków pracy. Dotychczasowe prawo polskie ograniczało prawa kobiet

²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 lipca 2002 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, Dz.U. 2002 nr 127, poz. 1092, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021271092/O/D20021092.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

²² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 października 2015 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazu prac szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia kobiet, Dz.U. 2015, poz. 1737, prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150001737/O/D20151737.pdf (dostęp: 16.05.2020).

²³ Ustawa z dnia 22 czerwca 2016 roku o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2016, poz. 1053, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160001053/O/D20161053.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

w zakresie dostępu do zatrudnienia, jak również rozwoju zawodowego oraz naruszało zasady równouprawnienia płciowego, a szczegółowe rozporządzenia dotyczące prac wzbronionych kobietom łamały 33 artykuł Konstytucji o równości kobiet i mężczyzn w zakresie życia publicznego, politycznego, społecznego oraz zawodowego²⁴.

W ślad za zmianą art. 176 Kodeksu pracy zmieniono również dwa rozporządzenia:

1. Rozporządzenie o pracach szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia kobiet, które obecnie dotyczy wyłącznie kobiet w ciąży i kobiet karmiących dziecko piersią²⁵. W porównaniu do poprzednich rozporządzeń uszczegółowiono przepisy o przemieszczaniu ciężarów, jednocześnie liberalizując je dla kobiet karmiących dziecko piersią. Wykorzystano tu sugestie ekspertów z Instytutów i dla kobiet karmiących dozwolono wykonywanie pracy średnio ciężkiej, oraz ustalono, że wielkość przemieszczanych ciężarów może dla nich stanowić 1/2 wartości dopuszczalnej dla wszystkich kobiet.

2. Rozporządzenie w sprawie bezpieczeństwa pracy przy ręcznych pracach transportowych, które obecnie ma tytuł „w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy przy ręcznych pracach transportowych oraz innych pracach związanych z wysiłkiem fizycznym”, do którego zostały włączone uregulowania dotyczące ciężkości pracy i przenoszenia ciężarów przez kobiety nie będące w ciąży²⁶. Zmiana tytułu była konieczna, gdyż wprowadzono normę określającą wydatek energetyczny dla kobiet, który nie powinien być przekroczony przy wykonywaniu nie tylko pracy związanej z podnoszeniem i przenoszeniem przedmiotów, lecz także przy wykonywaniu innych prac związanych z wysiłkiem fizycznym, w tym pozostałych ręcznych prac transportowych. Określenie dla kobiet innych – niż dla mężczyzn – norm dotyczących dopuszczalnego wysiłku fizycznego, w tym ręcznego przemieszczania ciężarów, jest związane z odmiennością budowy organizmu kobiety i związaną z tym masą i siłą mięśniową oraz wydolnością fizyczną mniejszą niż

²⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 roku, przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 roku, podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 roku, Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> (dostęp: 16.06.2020).

²⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 kwietnia 2017 roku w sprawie wykazu prac uciążliwych, niebezpiecznych lub szkodliwych dla zdrowia kobiet w ciąży i kobiet karmiących dziecko piersią, Dz.U. 2017, poz. 796, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000796/O/D20170796.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

²⁶ Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 kwietnia 2017 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy przy ręcznych pracach transportowych, Dz.U. 2017, poz. 854, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000854/O/D20170854.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

u mężczyzny i zgodne z art. 7 ratyfikowanej przez Polskę Konwencji Nr 127 Międzynarodowej Organizacji Pracy dotyczącej ciężaru maksymalnego ładunków dozwolonego przy przenoszeniu przez jednego pracownika, przyjętej w Genewie dnia 28 czerwca 1967 roku (Dz.U. 1973, poz. 142), która w ust. 2 tego artykułu określa, że w przypadku zatrudniania kobiet i młodocianych pracowników przy ręcznym transporcie ładunków, maksymalny ciężar tych ładunków będzie musiał być znacznie mniejszy od tego, jaki jest dozwolony dla mężczyzn. Jednocześnie zróżnicowanie norm dźwigania dla kobiet i mężczyzn nie jest sprzeczne z art. 14 ust. 2 dyrektywy 2006/54/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 5 lipca 2006 roku w sprawie wprowadzenia w życie zasady równości szans oraz równego traktowania kobiet i mężczyzn w dziedzinie zatrudnienia i pracy (Dz.U. UE L 204 z 26.7.2006, s. 23), zgodnie z którym: „Państwa Członkowskie mogą przewidzieć, że odmienne traktowanie ze względu na cechy związane z płcią nie stanowi dyskryminacji, jeżeli, ze względu na rodzaj działalności zawodowej lub warunki jej wykonywania, cecha taka jest istotnym i determinującym wymogiem zawodowym, pod warunkiem że cel jest zgodny z prawem, a wymóg jest proporcjonalny”. Mniejsza masa i siła mięśniowa oraz mniejsza wydolność fizyczna kobiet w stosunku do mężczyzn jest właśnie cechą związaną z płcią. Zrównanie norm obciążenia fizycznego kobiet i mężczyzn mogłoby natomiast stanowić formę dyskryminacji kobiet, gdyż przenoszenie przez nie takich samych ciężarów, jak przez mężczyzn byłoby dla nich proporcjonalnie znacznie większym obciążeniem fizycznym. Już dawno wykazaliśmy²⁷, że kobiety odczuwają znacznie większe zmęczenie niż mężczyźni, gdy wykonują pracę o takiej samej ciężkości.

Przy rozdzielaniu przepisów dotyczących wszystkich kobiet i kobiet w ciąży lub karmiących w sposób „niezauważalny” zniknął przepis o zakazie pracy pod ziemią dla kobiet niebędących w ciąży. Polska już w 2008 roku pod wpływem formalnych zarzutów, jakie Komisja Europejska skierowała do Polski, wypowiedziała konwencję MOP nr 45 dotyczącą zatrudniania kobiet przy pracach pod ziemią we wszelkiego rodzaju kopalniach. Komisja wskazywała m.in., że istniejący w prawie polskim zakaz zatrudniania kobiet w kopalniach pod ziemią stanowi przeszkodę w zapewnieniu równouprawnienia płci. W 2011 roku, z mocą od 2012 roku, Polska wypowiedziała art. 8 ust. 4 pkt b Europejskiej Karty Społecznej ze względu na jego sprzeczność z prawem wspólnotowym. Artykuł ten nakładał na państwa obowiązek zakazania zatrudniania kobiet w kopalniach pod ziemią oraz, jeżeli ma to miejsce, przy wszelkich innych pracach nieodpowiednich dla nich z powodu niebezpiecznego, niezdrowego lub uciążliwego charakteru. Wypowiedzenie tego artykułu było

²⁷ T. Makowiec-Dąbrowska, W. Koszada-Włodarczyk, A. Bortkiewicz, E. Gadzicka, J. Siedlecka, *Czy ciężkość pracy dla kobiet może być taka sama jak dla mężczyzn*, „Medycyna Pracy” 2009, 60 (6), s. 469–482.

koniecznością, mimo że 25 października 2005 roku Polska podpisała Zrewidowaną Europejską Kartę Społeczną, przyjętą na forum Rady Europy w Strasburgu 3 maja 1996 roku. Uchylony w niej został powszechny zakaz zatrudniania kobiet pod ziemią w kopalniach, ustanowiony w pkt 4b w art. 8 EKS. Nowy standard ochrony kobiet przewidziany w pkt 5 w art. 8 ZEKS dotyczy zakazu zatrudniania ich pod ziemią w kopalniach wyłącznie w okresie ochronnym: w okresie ciąży, bezpośrednio po urodzeniu dziecka oraz w okresie karmienia. Ostatecznie w naszym kraju drogę do zatrudniania kobiet pod ziemią dla kobiet niebędących w ciąży otworzyła nowelizacja art. 176 Kodeksu pracy i omawiane już nowe rozporządzenia.

Prezentując zmiany w zakresie ochrony zdrowia kobiet pracujących, wskazywałam jednocześnie te badania prowadzone w Instytucie Medycyny Pracy w Łodzi, głównie w Zakładzie Fizjologii Pracy, które były impulsem do opracowania konkretnych rozwiązań prawnych lub też w których oceniano konsekwencje zdrowotne ich niestosowania. Jest jednak jeszcze jeden aspekt pracy kobiet, któremu poświęciliśmy wiele czasu i sił od powstania Pracowni Fizjologii Pracy w 1963 roku, a następnie Zakładu Fizjologii Pracy w 1966 roku, lecz okazało się, że nasze badania miały jedynie aspekty poznawcze, gdyż formułowane na ich podstawie postulaty nigdy nie zostały wykorzystane w ochronie zdrowia kobiet pracujących. Chodzi tu o pracę kobiet w systemie trzymianowym, a więc obejmującą pracę w nocy. W badaniach nad wpływem rytmiki dobowej funkcji fizjologicznych na zdolność do pracy wykazano, że wydajność pracy w nocy (szybkość wykonywania prostych operacji) znacznie się obniża²⁸, a jednocześnie większa jest (o około 10%) jej ciężkość (wydatek energetyczny)²⁹. Z tych powodów praca w nocy jest odczuwana jako bardziej męcząca, zwłaszcza że w nocy możliwości wysiłkowe (maksymalne pobieranie tlenu) są obniżone o około 5%³⁰. Zmęczenie kobiet pracą w nocy dodatkowo potęgował powszechny wówczas w przemyśle włókienniczym tygodniowy system rotacji zmian, który nie poprawiał tolerancji pracy w nocy (nie umożliwiał odwrócenia rytmu)³¹, a generował narastanie deficytu snu³². Propozycja zmniejszenia tej uciążliwości poprzez wprowadzenie szybkiej rotacji zmian nigdy nie została

²⁸ J. Wojtczak-Jaroszowa, K. Pawłowska-Skyba, *Praca nocna i zmianowa: I. Dobowe wahania sprawności a wydajność pracy*, „Medycyna Pracy” 1967, 18 (1), s. 1–10.

²⁹ T. Makowiec-Dąbrowska, J. Wojtczak-Jaroszowa, D. Brykalski, *Praca nocna i zmianowa: II. Wentylacja płuc, zużycie tlenu i wydatkowanie energii w spoczynku i podczas pracy w różnych porach doby*, „Medycyna Pracy” 1967, 18, s. 140–149.

³⁰ J. Wojtczak-Jaroszowa, A. Banaszkiewicz, *Physical work capacity during the day and at night*, „Ergonomics” 1974, 17 (2), s. 193–198.

³¹ K. Pawłowska-Skyba, J. Wojtczak-Jaroszowa, M. Romejko, *Praca nocna i zmianowa: III. Wpływ pracy 3-zmianowej na czynności fizjologiczne ustroju*, „Medycyna Pracy” 1968, 19, s. 321–332.

³² E. Sprusińska, K. Pawłowska-Skyba, *Czas snu i możliwości wypoczynku kobiet zatrudnionych w różnych systemach zmianowych*, „Medycyna Pracy” 1976, 27 (5), s. 367–376.

zauważona³³. Z naszych badań wynikało, że praca włókniarek (tkaczek i przątek) była średnio ciężką, a niekiedy ciężką pracą fizyczną³⁴, co – jak już wspomniano – dla kobiet po 40 roku życia było obciążeniem nadmiernym. Był to dodatkowy argument dla sformułowanego już w latach 60. postulatu o potrzebie zniesienia trzeciej zmiany dla kobiet w przemyśle. To hasło stało się jednym z najczęściej powtarzanych w okresie wzrostu napięć społecznych w latach 80. W 1988 roku przy Ministerstwie Pracy i Polityki Socjalnej powstał nawet zespół ekspertów, który w celu dokonania analizy społecznych aspektów problemu przeprowadził badania ankietowe wśród kobiet zatrudnionych w systemie trzyzmianowym³⁵. Wyniki badania potwierdziły znaczną uciążliwość pracy na nocnej zmianie dla większości kobiet, które są z powodu takiej pracy ciągle zmęczone i niedospane. Jednocześnie część kobiet widziała jednak zalety takiej pracy w postaci wyższych zarobków (faktycznie tylko około 9%), możliwości załatwiania spraw czy też zakupów przed południem i opiekowania się dziećmi w ciągu dnia. Ostateczny wniosek zespołu, by ograniczyć, a przede wszystkim racjonalizować pracę kobiet na trzeciej zmianie, przestał mieć znaczenie wobec ogólnych zmian w gospodarce, jakie miały miejsce po roku 1989, kiedy to znacząco spadło zatrudnienie kobiet w systemie trózzmianowym, co było niezamierzoną konsekwencją znacznego ograniczenia produkcji w przemyśle włókienniczym.

Inny aspekt zdrowia kobiety pracującej będący przedmiotem badań i analiz prowadzonych w Instytucie to dolegliwości, zaburzenia cyklu miesięcznego i miesiączkowania oraz ich skutki. Już w latach 60. ubiegłego wieku analizowano wpływ poszczególnych faz cyklu miesięcznego na wydajność pracy³⁶. Na podstawie badań prowadzonych wśród tkaczek i sortowaczek wełny stwierdzono, że wahania dzienne wydajności pracy nie przekraczały 10% i nie wskazywały na znamienne obniżenia wydajności pracy w żadnym z dni cyklu. Brak różnic interpretowano jako wyraz mobilizacji organizmu przy wykonywaniu wysiłku submaksymalnego (pracy zawodowej), podczas gdy istotne wahania możliwości wysiłkowych ujawniają się dopiero przy wysiłkach maksymalnych. W późniejszych badaniach³⁷ wykazano, że czynnikami ryzyka dolegliwości okołomenstruacyjnych występujących

³³ J. Wojtczak-Jaroszowa, *Fizjologiczne aspekty pracy nocnej i zmianowej*, „Medycyna Pracy” 1973, 24, s. 1–9.

³⁴ T. Makowiec-Dąbrowska, R. Fidelski, *Koszt energetyczny pracy na podstawowych stanowiskach w przemyśle włókienniczym i jego niektóre uwarunkowania*, „Medycyna Pracy” 1987, 38 (4), s. 277–284.

³⁵ T. Makowiec-Dąbrowska, *Společne aspekty podejmowania przez kobiety w Polsce pracy zmianowej obejmującej pracę w nocy*, „Ergonomia” 1991, 14 (1), s. 131–135.

³⁶ J. Nofer, R. Machnikowski, L. Szymborski, S. Dziecielska, *Wpływ miesiączki na wydajność pracy kobiet*, „Medycyna Pracy” 1961, 12 (3), s. 201–206.

³⁷ T. Makowiec-Dąbrowska, E. Sprusińska, W. Hanke, Z. Radwan-Włodarczyk, W. Koszadzińska-Włodarczyk, *Dolegliwości związane z miesiączkowaniem. Czy jest to problem, którym powinien interesować się lekarz służby medycyny pracy*, „Medycyna Pracy” 2003, 54 (6), s. 511–519.

u około 4/5 kobiet przed miesiączką i u około 3/4 kobiet podczas miesiączki są duży wysiłek fizyczny i stres zawodowy. Natomiast czynnikami ryzyka zaburzeń cyklu miesięcznego (długości i regularności cyklu oraz obfitości krwawienia) był wysiłek fizyczny, narażenie na tlenek etylenu i obsługiwanie aparatury rentgenowskiej³⁸. Ponadto stwierdzono, że praca zmianowa (z pracą w nocy) była czynnikiem ryzyka cyklów bezowulacyjnych. Wyniki tych badań wskazują, że warunki pracy mogą niekorzystnie wpływać i na ten aspekt funkcjonowania organizmu kobiety, co powinno być uwzględnione w uregulowaniach prawnych, a przynajmniej w toczącej się obecnie dyskusji o celowości wprowadzenia dla kobiet dodatkowego urlopu w związku z miesiączkowaniem – rozwiązania występującego na przykład w Japonii od 1947 roku, a także w Indonezji, Chinach czy też ostatnio we Włoszech.

Podsumowując, należy stwierdzić, że podstawowym działaniem, stanowiącym istotę ochrony zdrowia pracujących, powinno stać się dostosowanie warunków pracy do indywidualnych możliwości pracowników. Zrozumienie tej zasady uczyni bezprzedmiotowymi postulaty o bezwzględnie jednakowym dostępie kobiet i mężczyzn do wszystkich stanowisk pracy, bo rzeczywiste równouprawnienie powinno polegać na równym obciążeniu, które jest dopasowaniem wymagań do możliwości.

Bibliografia

- Dąbrowski S., *Propozycje założeń do wykazu prac wzbronionych kobietom*, „Bezpieczeństwo Pracy” 1992, 7–8, s. 1–5.
- Dyrektywa Rady 92/85/EWG z dnia 19 października 1992 roku w sprawie wprowadzenia środków służących wspieraniu poprawy w miejscu pracy bezpieczeństwa i zdrowia pracownic w ciąży, pracownic, które niedawno rodziły i pracownic karmiących piersią (dziesiąta dyrektywa szczegółowa w rozumieniu art. 16 ust. 1 dyrektywy 89/391/EWG), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:31992L0085&from=PL> (dostęp: 16.05.2020).
- Hanke W., Kalinka J., Makowiec-Dąbrowska T., Sobala W., *Heavy physical work during pregnancy – a risk factor for small-for-gestational-age babies in Poland*, „American Journal of Industrial Medicine” 1999, 36, s. 200–205.
- Indulski J., Barański B., Kowalski Z., Mikołajczyk H., Makowiec-Dąbrowska T., *Projekt nowelizacji przepisów o pracach wzbronionych kobietom*, „Medycyna Pracy” 1992, 43 (6), s. 453–467.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 roku, przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 roku, podpisana przez Prezydenta Rze-

³⁸ T. Makowiec-Dąbrowska, E. Sprusińska, W. Hanke, Z. Radwan-Włodarczyk, W. Koszadzi-Włodarczyk, *Zaburzenia cyklu miesięcznego. Czy jest to problem, którym powinien interesować się lekarz służby medycyny pracy*, „Medycyna Pracy” 2004, 55 (2), s. 161–167.

- czyrzepolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 roku, Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> (dostęp: 16.06.2020).
- Makowiec-Dąbrowska T., *Spółeczne aspekty podejmowania przez kobiety w Polsce pracy zmianowej obejmującej pracę w nocy*, „Ergonomia” 1991, 14 (1), s. 131–135.
- Makowiec-Dąbrowska T., Fidelski R., *Koszt energetyczny pracy na podstawowych stanowiskach w przemyśle włókienniczym i jego niektóre uwarunkowania*, „Medycyna Pracy” 1987, 38 (4), s. 277–284.
- Makowiec-Dąbrowska T., Hanke W., Radwan-Włodarczyk Z., Koszada-Włodarczyk W., Sobala W., *W jakich warunkach pracują kobiety będące w ciąży? Zakres odstępstw od przepisów o pracach szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla kobiet*, „Medycyna Pracy” 2003, 54 (1), s. 33–43.
- Makowiec-Dąbrowska T., Hanke W., Sobala W., Radwan-Włodarczyk Z., Koszada-Włodarczyk W., *Ryzyko wybranych patologii położniczych (wcześniactwo, hipotrofia) u ciężarnych zatrudnionych w warunkach pracy niezgodnych z aktualnym stanem prawnym dotyczącym kształtowania intensywności pracy i warunków pracy dla kobiet w ciąży*, „Medycyna Pracy” 2003, 54 (5), s. 415–425.
- Makowiec-Dąbrowska T., Koszada-Włodarczyk W., Bortkiewicz A., Gadzicka E., Siedlecka J., *Czy ciężkość pracy dla kobiet może być taka sama jak dla mężczyzn*, „Medycyna Pracy” 2009, 60 (6), s. 469–482.
- Makowiec-Dąbrowska T., Radwan-Włodarczyk W., Koszada-Włodarczyk W., *Zastosowanie pomiaru wydatku energetycznego do wyznaczania dopuszczalnych wielkości przenoszenia ciężarów dla kobiet i mężczyzn*, [w:] VI Międzynarodowa konferencja ergonomii uczonych i specjalistów krajów członków RWPG nt. *Ergonomia stanowiska pracy*, Kraków, 8–11 września 1987, AGH, Kraków 1987, s. 681–685.
- Makowiec-Dąbrowska T., Radwan-Włodarczyk Z., Koszada-Włodarczyk W., Siedlecka J., Wilczyński J., *Relationship between chemical exposure in the workplace and the risk of premature delivery, low birth weight and intrauterine growth retardation*, „International Archives of Occupational and Environmental Health” 1998, 71 (Supplement), s. 64–69.
- Makowiec-Dąbrowska T., Siedlecka J., *Wysiłek fizyczny w pracy zawodowej a przebieg i wynik ciąży*, „Medycyna Pracy” 1996, 47 (6), s. 629–649.
- Makowiec-Dąbrowska T., Siedlecka J., Radwan-Włodarczyk Z., Koszada-Włodarczyk W., Wilczyński J., *Wpływ pracy zawodowej matek na masę ciała noworodków urodzonych o czasie*, „Medycyna Pracy” 1997, 48 (4), s. 381–392.
- Makowiec-Dąbrowska T., Sprusińska E., Hanke W., Radwan-Włodarczyk Z., Koszada-Włodarczyk W., *Dolegliwości związane z miesiączkowaniem. Czy jest to problem, którym powinien interesować się lekarz służby medycyny pracy*, „Medycyna Pracy” 2003, 54 (6), s. 511–519.
- Makowiec-Dąbrowska T., Sprusińska E., Hanke W., Radwan-Włodarczyk Z., Koszada-Włodarczyk W., *Zaburzenia cyklu miesięcznego. Czy jest to problem, którym powinien interesować się lekarz służby medycyny pracy*, „Medycyna Pracy” 2004, 55 (2), s. 161–167.
- Makowiec-Dąbrowska T., Wilczyński J., Siedlecka J., *Wpływ wysiłku fizycznego na przebieg i wynik ciąży*, [w:] *Kliniczna perinatologia i ginekologia*, t. 6, red. Z. Słomko, Polskie Towarzystwo Medycyny Perinatalnej, Poznań 1993, s. 158–175.

- Makowiec-Dąbrowska T., Wojtczak-Jaroszowa J., Brykalski D., *Praca nocna i zmianowa: II. Wentylacja płuc, zużycie tlenu i wydatkowanie energii w spoczynku i podczas pracy w różnych porach doby*, „Medycyna Pracy” 1967, 18, s. 140–149.
- Nofer J., Machnikowski R., Szymborski L., Dzięcielska S., *Wpływ miesiączki na wydajność pracy kobiet*, „Medycyna Pracy” 1961, 12 (3), s. 201–206.
- Pawłowska-Skyba K., Wojtczak-Jaroszowa J., Romejko M., *Praca nocna i zmianowa: III. Wpływ pracy 3-zmianowej na czynności fizjologiczne ustroju*, „Medycyna Pracy” 1968, 19, s. 321–332.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 29 lipca 1925 roku w porozumieniu z Ministrami: Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych, Robót Publicznych, Kolei i Skarbu o spisie robót wzbronionych młodocianym i kobietom, Dz.U. 1925 nr 81, poz. 558, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19250810558/O/D19250558.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Ministra Opieki Społecznej z dnia 3 października 1935 roku w porozumieniu z Ministrami: Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych, Skarbu, Rolnictwa i Reform Rolnych, Komunikacji oraz Poczty i Telegrafów o robotach wzbronionych młodocianym i kobietom, Dz.U. 1935 nr 78, poz. 484, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19350780484/O/D19350484.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 lutego 1951 roku o pracach wzbronionych kobietom, Dz.U. 1951 nr 12, poz. 96, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19510120096/O/D19510096.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 lutego 1959 roku zmieniające rozporządzenie z dnia 28 lutego 1951 roku o pracach wzbronionych kobietom, Dz.U. 1959 nr 18, poz. 109, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19590180109/O/D19590109.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 maja 1962 roku zmieniające rozporządzenie o pracach wzbronionych kobietom, Dz.U. 1962 nr 30, poz. 137, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19620300137/O/D19620137.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 sierpnia 1966 roku zmieniające rozporządzenie o pracach wzbronionych kobietom, Dz.U. 1966 nr 32, poz. 195, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19660320195/O/D19660195.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 stycznia 1979 roku w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, Dz.U. 1979 nr 4, poz. 18, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19790040018/O/D19790018.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 września 1984 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, Dz.U. 1984 nr 44, poz. 235, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19840440235/O/D19840235.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 1996 roku w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, Dz.U. 1996 nr 14, poz. 545, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19961140545/O/D19960545.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 lipca 2002 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazu prac wzbronionych kobietom, Dz.U. 2002 nr 127, poz. 1092, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20021271092/O/D20021092.pdf> (dostęp: 16.05.2020).

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 października 2015 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie wykazu prac szczególnie uciążliwych lub szkodliwych dla zdrowia kobiet, Dz.U. 2015, poz. 1737, prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150001737/O/D20151737.pdf (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 kwietnia 2017 roku w sprawie wykazu prac uciążliwych, niebezpiecznych lub szkodliwych dla zdrowia kobiet w ciąży i kobiet karmiących dziecko piersią, Dz.U. 2017, poz. 796, <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000796/O/D20170796.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 kwietnia 2017 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy przy ręcznych pracach transportowych, Dz.U. 2017, poz. 854, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20170000854/O/D20170854.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Sprusińska E., Pawłowska-Skyba K., *Czas snu i możliwości wypoczynku kobiet zatrudnionych w różnych systemach zmianowych*, „Medycyna Pracy” 1976, 27 (5), s. 367–376.
- Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1921 nr 44, poz. 267, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19210440267/O/D19210267.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Ustawa z dnia 2 lipca 1924 roku w przedmiocie pracy młodocianych i kobiet, Dz.U. 1924 nr 65, poz. 636, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19240650636/O/D19240636.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Ustawa z dnia 22 czerwca 2016 roku o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2016, poz. 1053, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160001053/O/D20161053.pdf> (dostęp: 16.05.2020).
- Wojtczak-Jaroszowa J., *Fizjologiczne aspekty pracy nocnej i zmianowej*, „Medycyna Pracy” 1973, 24, s. 1–9.
- Wojtczak-Jaroszowa J., Banaszkiewicz A., *Physical work capacity during the day and at night*, „Ergonomics” 1974, 17 (2), s. 193–198.
- Wojtczak-Jaroszowa J., Pawłowska-Skyba K., *Praca nocna i zmianowa: I. Dobowe wahania sprawności a wydajność pracy*, „Medycyna Pracy” 1967, 18 (1), s. 1–10.
- Woskowska Z., *Badania porównawcze wydolności fizycznej kobiet w wieku od 18 do 55 lat, zatrudnionych w różnych gałęziach przemysłu*, [w:] *Pamiętnik III Krajowego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Medycyny Pracy*, Łódź, 9–11 listopada 1978, t. 2, red. J. Indulski, Instytut Medycyny Pracy, Łódź 1981, s. 468–471.
- Woskowska Z., Drewczyński A., *Próba określenia granicy dopuszczalnego kosztu energetycznego pracy fizycznej kobiet w wieku produkcyjnym*, t. 1, *Roczniki Naukowe*, Instytut Medycyny Pracy, Łódź 1980, s. 49–54.